

Den norsk-russiske grensen av 1826: Norges yngste og Russlands eldste nåværende statsgrense

Jens Petter Nielsen

En fast statsgrense mellom Norge og Russland ble trukket for mindre enn to hundre år siden. Denne artikkelen forsøker å svare på hvorfor det skjedde så sent, og hvorfor denne statsgrensen siden har vist seg å være en av de mest stabile i Europa.

Muligheten og viljen til å skape demarkasjonslinjer mellom ens eget territorium og nabolandene, og håndheve bestemmelser som regulerer forflytningen av folk og varer over grensene, er en tydelig demonstrasjon av nasjonal suverenitet og ukrenkelighet. Samtidig er det på det rene at eksakt oppsplitting av territorier i politiske rom gjennom grensedragnings ikke er et universelt trekk ved alle samfunn til alle tider. Det er først og fremst et kjennetegn ved det moderne samfunn, resultatet av en gradvis, århundrelang utvikling, der meningen ved grensene har forandret seg i takt med at samfunnet endret seg.

Vi vet at inngående topografiske beskrivelser av et lands territorium, planmessig inventering av naturressurser og omfattende bruk av statistiske data ble alminnelig i Europa på 1700-tallet. Det gjorde det lettere å gjennomføre en eksakt grenseoppgang mellom de enkelte

land rent praktisk. I løpet av 1800-tallet økte også behovet for å definere de territoriale grensene mest mulig nøyaktig på grunn av gjennombruddet for ideen om folkesuverenitet og nasjonal egenart. Folket og nasjonen skulle falle mest mulig sammen. Den norsk-russiske grensen, som denne artikkelen handler om, er en naturlig del av denne europeiske utviklingen. Likevel avviker den i noen henseender fra det generelle mønsteret. En av dem er at den ble trukket så seint, først i 1825–1826, en annen at den forble svært stabil, da den først var blitt etablert. Denne artikkelen handler om begge disse særtrekkene ved den norsk-russiske statsgrensen i Varanger.

La oss begynne med det første. Hvordan skal man forklare den seine etableringen av den nordligste statsgrensen i Europa? I det nordlige Fennoskandia var det noen faktorer som motvirket en nøyaktig demarkasjon av grenselinjer. Den viktigste av dem var samenes kultur

og økonomiske tilpasning. Samenes gamle veidekultur var basert på en ekstensiv bruk av landområder, med en årlig syklus, som sikret at de kunne utnytte de ulike naturressursene til riktig tid av året. Østsamene (skoltlesamene) som bodde i grenselandet mellom Norge og Russland, flyttet fra vinterboplasser i det indre av landet til vårboplasser ytterst i fjordene, og videre til sommerboplasser i elvedalene, der de blant annet fisket laks. Om høsten dro de innover i landet til innsjøene, der de drev fiske og fangst, før de til slutt vendte tilbake til vinterboplassene. Andre steder fulgte reindriftssamer flokkene sine fra vinterbeiter i innlandet til sommerbeiter ved kysten, og til tilbake til innlandet om høsten.

Dette var kanskje et unikt fenomen i Europa på 1800-tallet, men det minner om den årlige flyttesyklus til noen mongolske nomadestammer hundre år senere, som er beskrevet av Owen Lattimore i hans bok *Studies in Frontier History* (1962).

For disse nomadene ved grensen til Kina var beiteland av liten verdi i seg selv fordi det raskt ville blitt nedbeitet. De måtte også ha kontroll med migrasjonsrutene mellom de forskjellige beitene. Retten til å flytte var viktigere enn retten til å slå leir, konstaterer Lattimore. For samene var det like viktig som for disse mongolske stammene å ikke miste kontrollen over flyttveiene. Samenes tradisjonelle ekstensive bruk av naturressursene holdt tilbake prosessen med å skape faste statsgrenser på Nordkalotten. Statene avfant seg i mange århundrer med at det eksisterte et stort fellesområde (som med tida gradvis skrumpet inn), der både Norge og Russland skattla den fåtallige samiske befolkningen og retten til skatteinnkreving ikke bare var knyttet til territoriet, men også til samisk etnisitet.

Andre faktorer som bidro til den forsinkede etableringen av den norsk-russiske grensen var territoriets enorme utstrekning, den sparsomme befolkningen og områdets perifere beliggenhet i forhold til de to lands sentrale områder. «Norge og Russland var bundet til hverandre ved halen», som en av våre fremste kjennere av russisk kultur, Erik Egeberg har sagt: De to landenes territorier møttes som bakgårder i nord, langt borte fra hovedstedene og regjeringene, som skuet østover, vestover og sørover, men ikke særlig ofte mot nord. Denne sammenligningen av Norge og Russland som to land som er bundet til hverandre ved halen, kan ved første øyekast virke overbevisende, særlig hvis man ser saken fra en russisk synsvinkel. Men metaforen er ikke like passende for Norge, på grunn av asymmetrien i det norsk-russiske naboskapet. Der hvor en liten stat møter en stormakt, kan stormakten godt tillate seg å ignorere småstaten, men for småstaten vil et slikt naboskap alltid være av overmåte stor betydning. Derfor hadde norske myndigheter temmelig ofte blikket rettet mot de nordlige grenseområdene (og har det fremdeles).

Høyre: Oberst Johan Henrik Spørck var norsk grensekommisær i 1825–1826.

Venstre: Valerian Jemeljanovitsj Galjamin, russisk grensekommisær under grensedragningen i 1825–1826.

For små stater som grenser til store land kan brede grensesoner eller «herreløse» landområder bli en kilde til bekymring, fordi de lett kan føre til konflikter med det store landet. Derfor var det viktig for Norge å forhandle seg frem til en grenselinje, slik at man en gang og for alle kunne slå fast hvor Norge sluttet og Russland begynte. «Good fences make good neighbours» (Robert Frost). Samtidig bekreftet Norges streben etter en avgrensning mot Russland på en måte landets tilhørighet til Europa. Nettopp ved Europas yttergrenser mot Tsarens rike var det særlig viktig for et lite land som ønsket å unngå russisk hegemoni, å følge en europeisk statsmodell med en tydelig demarkering av geografiske grenser og et nøye sammenfall av nasjonen med staten.

Russland, derimot, hadde ingen hast og kunne av ulike årsaker vente med grensedragningen. Som andre store imperier i fortida var ikke Russland spesielt opptatt av å få til en klar avgrensning av sine territorier. Det nordvestlige hjørnet av imperiet var det eneste stedet der Russland støtte sammen med Vest-Europa, uten en buffersone av øst- og sentral-europeiske land. Denne situasjonen gjorde Varanger-området til en særegen lokalitet, der to forskjellige begreper om grenser fløt sammen, nemlig den vordende nasjonalstatens behov for nøyaktige grenser, og den gigantiske, multinasjonale, dynastiske stormaktens større toleranse for ubestemte eller porøse grenser.

Dette får en til å tenke på en episode fra Jonathan Swifts Gulliver's reiser (1726), en barnebok som også ble lest av statsråder. Gulliver, en tidligere kirurg, nå skipskaptein, blir skylt i land i en stat som ble kalt Lilliput, der menneskene er utrolig små. Den skipbrudne ble tatt i forvaring av keiseren der i landet for å hindre at han skulle trampe omkring og gjøre skade. Først etter lange forhandlinger i Det keiserlige råd blir det bestemt Gulliver skal settes fri – på visse betingelser. En av dem var at han skulle fremskaffe «en eksakt beregning av omkretsen av våre besittelser ved å telle sine egne skritt rundt kysten».

Sametelt i vinterlandskap (1827–1828).

Kunstner: Baltazar Mathias Keilhau.

Dette samsvarer ganske godt med den kartografiske situasjonen i Russland tidlig på 1700-tallet: På det tidspunkt Peter den store døde i 1725 var det ennå ikke kjent om Russland hang sammen med det amerikanske kontinentet eller ikke. Til tross for at det senere på 1700-tallet ble sendt store russiske polarekspedisjoner til Sibir for å utforske kystlinjen mot Ishavet, var det først på begynnelsen av 1820-tallet, etter Ferdinand von Wrangels ekspedisjon langs Sibirs arktiske kyst øst for Kapp Sjelagskij, at det ble mulig å slå fast uten tvil at Eurasia ikke var forbundet med Amerika gjennom en landbro. Dette skjedde altså bare noen år før det ble trukket en fast grense mellom Russland og Norge aller lengst vest langs Russlands ishavskyst.

Vi trenger to typer forklaringer på hvorfor den norsk-russiske grensen ble trukket omtrent på den tida da det den ble trukket: En som forklarer hvorfor grensen ikke ble etablert tidligere, og én som forklarer hvorfor det likevel skjedde til slutt. Når det gjelder det siste har det vært vanlig å legge vekt på den storpolitiske situasjonen i Skandinavia etter napoleonskrigene. I 1812 var blitt inngått en traktat mellom den russiske tsar og den svenske kronprinsen Carl Johan (fra 1818 konge i Sverige og Norge). Carl Johan, som var en av Napoleons tidligere generaler, lovet gjennom denne traktaten å delta i kampene mot Napoleon, til gjengjeld for russisk hjelp til å løsrive Norge fra Danmark og forene det med Sverige. Norge skulle også være en erstatning for tapet av Finland, som i

1809 var blitt erobret av Russland og inkorporert i Det russiske imperiet. Takket være «ånden fra 1812» var det mulig å få til en grensetraktat mellom Norge og Russland, da det i 1822 brøt ut strid mellom østsamene, som bodde i grenseområdet, og norske

reindriftssamer. I 1823 informerte Det russiske utenriksministeriet sin svensk-norske motpart om at Russland var villig til å etablere en permanent landegrense mellom de russiske og norske besittelsene i nord.

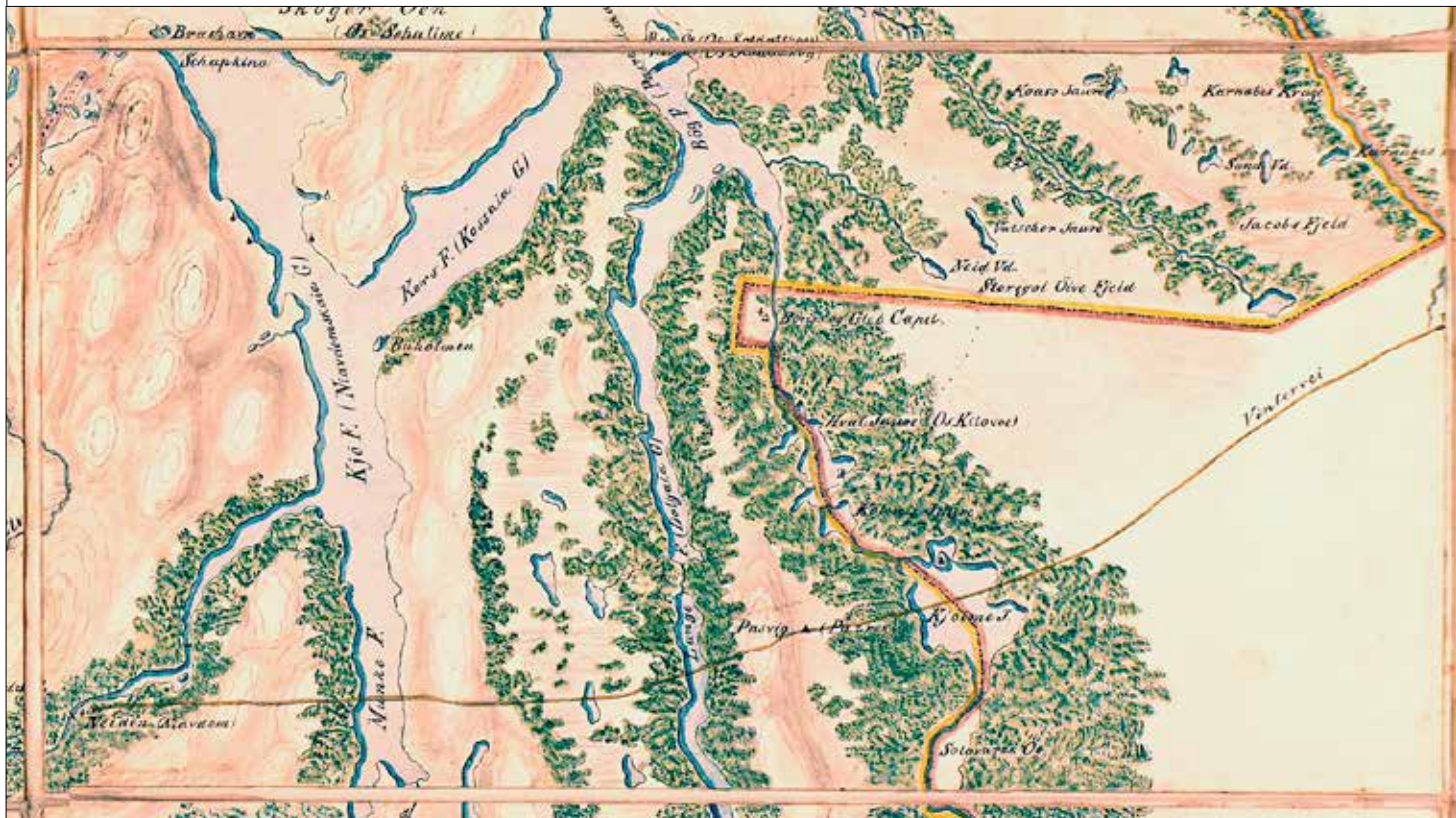
Stortinget. Gjennom grense-dragningen ville Norge få den delen av fellesdistriktet som lå vest for Pasvikelva, men også et stort område øst for elva, der det nesten ikke fantes norsk bosetting. Til gjengjeld fikk Russland en liten enklave på vestbredden av Pasvikelva, ved Boris-Gleb, der det fra gammelt av stod et russisk-ortodoks kapell.

«Copie af det aar 1825 forfattede kart over fællesdistrikterne mellem Norge og Russland med foreslaaede riksgrensdse (1836)». Utsnitt.

Kopien er tegnet av malermester i Vadsø Johan Henrik Andersen i 1849.

Sommeren 1825 arbeidet en norsk og en russisk grensekommisær sammen i Varanger-området, og de ble enige om en grenselinje mellom de to landene i Varanger. Avtalen var mer eller mindre i samsvar med et tidligere forslag lagt fram av

Avtalen ble godt mottatt i Christiania, mens det i Russland var utbredt misnøye med den nye grensen. Øst-samene, grenselandets urbefolkning,

var ikke tilfredse, siden grensen kom til å gå på kryss og tvers gjennom deres områder. Finnene var også misfornøyde, ettersom de ikke fikk ta del i forhandlingene, selv om grensen utvilsomt berørte Finland. Alexander I var uansett villig til å godta avtalen, og da han uventet døde høsten 1825, forsikret snart hans yngre bror og etterfølger, Nikolaj I, at han ville fortsette sin brors vennskapelige politikk overfor De forente kongedømmer Sverige-Norge. Ved å akseptere utkastet til grensetraktat med Norge ønsket han å gi Carl Johan «un nouveau gage de son amitié» ('en ny pant på sitt vennskap').

Usikkerheten omkring Russlands territorielle utstrekning, som vi har drøftet ovenfor, er blitt satt i sammenheng med en antatt vaghet i forståelsen av grenser og avstander i russisk kultur. Men selv om vi skulle akseptere at en slik vaghet faktisk eksisterer, skal den ikke nødvendigvis tolkes som en svakhet i negativ forstand, eller det er en svakhet som kan vendes til symbolsk styrke. I en av sine oder lovpriser poeten Aleksandr Sumarokov keiserinne Jelizaveta Petrovna (Peter den stores datter), som gjennom sine dekreter styrte fjerne provinser, hvis utstrekning ikke var kjent.

Samiske bosettinger i de norsk-russiske fellesdistriktene 1825–1826.

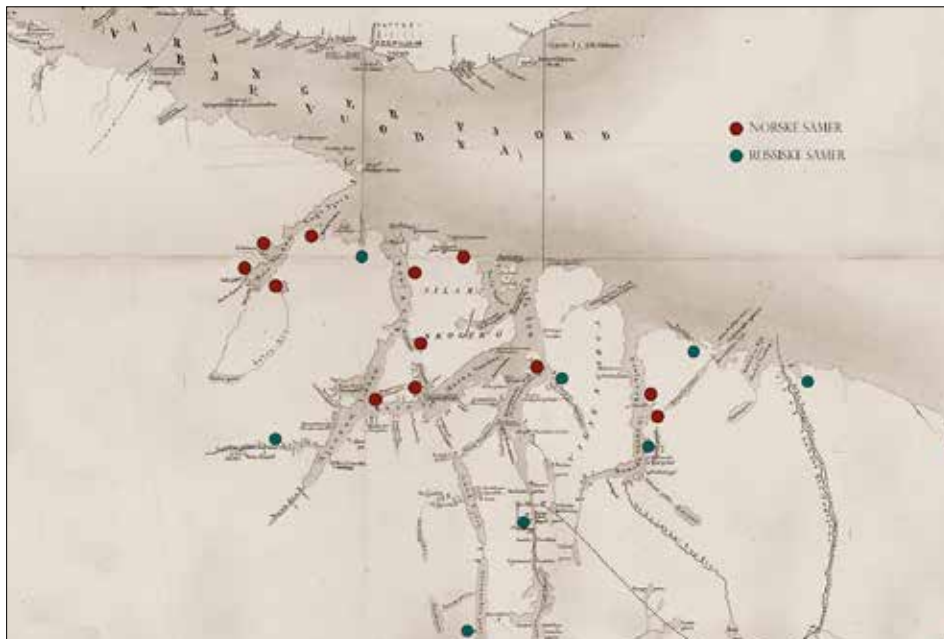
Basert på Jens A. Friis «Ethnografisk kart over Finmarken» (1861).

Utover på 1800-tallet fortsatte denne forestillingen om Russland som et land med en enorm utstrekning og ubestemte grenser å bli dyrket av russiske forfattere, som et bilde på «den mystiske russiske sjel». Et slående eksempel er den berømte passasjen i Nikolaj Gogols «Døde sjeler» (1842), som knytter en forbindelse mellom djerpe menneskelige bedrifter og Russlands umåtelige territorielle utstrekning:

«Hvilken profetisk mening ligger det i denne uendelige utstrekning? Må det ikke her, i deg, fødes en uendelig stor tanke, som du selv er uten ende? [...] Denne mektige utstrekning omklamrer meg på grufull vis, og gir med skremmende kraft gjenlyd i mitt indre, mine

øyne har lånt lys av en overnaturlig makt... Å lysende, herlige, fjerne land, ukjent for jorden ellers! Russland!»

Filosofen Nikolaj Berdjajev utviklet senere en teori om et samsvar mellom det russiske landskap og den russiske sjel, som begge er kjennetegnet av ubegrenset rom og grenseløshet. I vest er det omvendt, ifølge Berdjajev: Her er både sjelen og landskapet mer disponert for orden og utvikling av sivilisasjon. Generaliseringer av denne typen er naturligvis ikke etterprøvbare, og man kan like godt argumentere for at russerne, tvert imot, er notorisk opptatt av grenser. Dette er alle fall det inntrykk man kan få, når man besøker en hvilken som helst russisk landsby, hvor ikke bare hvert eneste

hus eller kirkegård er omgitt av gjerder, men også hver enkelt grav. Det russiske menneske forsøker, ifølge Elena Hellberg-Hirn, å beskytte seg selv mot *prostory* ('de vide åpne rom') med *zabory* ('gjerder').

Og Russland måtte, naturligvis, beskytte seg mot steppen. Her kunne de russiske fyrstene ikke avfinne seg med ekstremt porøse grenser eller en åpen frontier. Det russiske slettelandet var sårbart fordi det manglet naturlige barrierer i form av fjell og tette skoger. Stadig gjentatte invasjonjer av nomader over steppen gjorde at man trengte solide grenselinjer som lett kunne forsvares i sørlig og østlig retning. Forsvaret av grensene var under Katarina den store overlatt til kosakkene, som var fritatt for livegenskap og skatter. Men

grensene var ikke lett å stabilisere, på grunn av Russlands stadige ekspansjon, og kosakkbosetningene ble raskt hengende etter. I løpet av 1800-tallet ble Russland utvidet enda mer – på Balkan, i Kaukasus, i Sentral-Asia og i Det fjerne Østen, og det var nødvendig stadig å korrigere grensene. Dette blir godt illustrert i Aleksandr Pusjkins «En reise til Arzrum». Arzrum (Erzurum) – en armensk festning i det nordøstlige Tyrkia, ble erobret av Russland i 1829. Nettopp dette året besøkte den store poeten de russiske styrkene som stod der. Pusjkin hadde aldri tidligere vært i utlandet, og nå, når han så muligheten, galopperte han av gårde mot grenseelva Arpatsjaj. Da han kom frem red han ut i elva med ubeskrivelige følelser og hesten brakte ham trygt over på den tyrkiske

siden. Først da gikk det opp for ham at de russiske styrkene allerede hadde erobret dette området. Han befant seg fremdeles i Russland (!)

I Det russiske imperiets vestlige områder var situasjonen annerledes. Til tross for den utbredte frykten for Russland i Vest-Europa, synes det klart, i ettertidens forklarede lys, at Tsar-Russland ikke var opptatt av å utvide sine territorier i denne retningen. Etter 1809, da Finland ble innlemmet i imperiet var Russlands vestlige grenser stabile gjennom hele 1800-tallet. Det var også situasjonen ved den fjerne norsk-russiske grensen. Likevel var mange politikere og statsledere i vest hellig overbevist om at Russland hadde til hensikt å utvide sine grenser også i nord. De mente at tsar Nikolaj I neppe ville la de norske landområdene være i fred. Det gikk rykter om at Russland hadde satt seg som mål å bemektige seg en eller flere isfrie havner i Nord-Norge, og at den norsk-russiske grensen før eller senere ville bli flyttet mot vest.

Dette hypotetiske målet for russisk utenrikspolitikk i Det høye nord ble først formulert av britiske observatører, som var opptatt av sitt eget lands sjømilitære interesser. Både i London og i Stockholm fant denne oppfatningen støtte, og mot slutten av Krimkrigen, i november 1855, underskrev England og Frankrike en

Nedre Purn: Fosser i Pasvikelva (1826).

Kunstner: Valerian Je. Galjamin.

traktat med Sverige-Norge, der den svensk-norske kongen forpliktet seg til ikke å avgi norsk eller svensk land til Russland, og heller ikke fiske- eller beiterettigheter. Bytte av land-områder med Russland måtte ikke finne sted. Til gjengjeld garanterte de to vestlige stormaktene Sverige-Norges integritet. I St. Petersburg ble nyheten om Novembertraktaten mottatt med oppstandelse, og fremstående regjeringstalsmenn uttalte at de så på traktaten som uttrykk for en ubegrunnet og krenkende mistanke til Russland.

Det synes klart at mistilliten til Russland i dette tilfelle virkelig var ubegrunnet. Til denne dag er det ikke brakt frem i lyset et eneste dokument som kan bekrefte at Russland hadde planer om å erobre isfrie fjorder i Norge på 1800-tallet. Etter alt å dømme mente den tsaristiske regjering at det ikke var særlig mye som stod på spill i den nordvestlige delen av imperiet. Det betyr ikke at ikke Russland hadde sin egen politikk for nordområdene. Det hadde det, men den var hovedsakelig av defensiv karakter. Ettersom Russland ikke hadde marinebaser ved Nordishavets kyster og heller ikke andre militære befestninger i nord, var det viktig for landet å ha gode relasjoner med Sverige og Norge. Russland var egentlig forsvarsløst i nord i tilfelle svensk-norske myndigheter bestemte seg for å aktivisere bestemmelsene i Novembertraktaten og bad England og Frankrike om militær støtte.

Den norsk-russiske grensen, den nordligste i Europa, er unik på grunn av sin stabilitet, selv om Finland, i 1920 fikk kontroll over Petsjenga (Petsamo), området øst for den norsk-russiske grensen, og den i noen tiår var en norsk-finsk grense. Mot slutten av andre verdenskrig (1944), da Finland ble nødt til å trekke seg ut av krigen mot Sovjetunionen, ble Petsjenga tilbakeført til Sovjetunionen og grensen ble gjenopprettet som en norsk-russisk grense. Den er Norges yngste, men samtidig Russlands eldste nåværende statsgrense.

Litteratur:

- Astri Andresen, *Sii'daen som forsvant. Østsamene i Pasvik etter den norsk-russiske grensetrekningen i 1826*. (Kirkenes: Sør-Varanger Museum 2005).
- Nikolaj Berdjajev, *The Origin of Russian Communism* (London 1937).
- Owen Lattimore, *Studies in Frontier History. Collected Papers 1928–1958* (London 1962).
- M.I. Belov, *Istorija otkrytija i osvojenija Severnogo Morskogo Puti*, b.1. (Moskva 1956).
- Vera Tolz, *Russia. Inventing the Nation Series* (London 2001).
- Elena Hellberg-Hirn, *Soil and Soul. The Symbolic World of Russianness*, (Ashgate 1999).
- Tatjana N. Jackson & Jens Petter Nielsen (red.), *Russia-Norway. Physical and Symbolic Borders* (Moskva 2005).

Jens Petter Nielsen er historiker og professor ved Institutt for historie og religionsvitenskap, UIT Norges arktiske universitet.

E-post: jens.petter.nielsen@uit.no